

Engdahl, Elisabet & Norén, Kerstin (utg.) 2000. *Att använda SAG: 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 33). Göteborg, s. 67–76.

”Ordinarie platser” och ”övergivna spår”

Elisabet Engdahl

Institutionen för svenska språket

En ytnära grammatik

I inledningen till Svenska Akademiens grammatik (SAG) skriver författarna att de har strävat efter att göra grammatikens beskrivning så ytnära och konkret som möjligt eftersom den är avsedd att vara en handbok för både språkvetare och andra språkintresserade.

En ytnära beskrivning av den typ som ges i denna grammatik undviker att anta sådana abstrakta underliggande strukturer som inte sätter tämligen direkta spår i den språkliga ytan. Huvudsyftet är alltid i första hand att visa hur de möjliga meningarna faktiskt låter eller ser ut. (SAG 1:17)

Låt oss se närmare på vad detta resonemang leder till beträffande satsens struktur i svenska. I kapitel 28 Satsens struktur används positionsscheman för att visa olika ordföljder. Här följer man en lång tradition i nordisk språkvetenskap (jfr t.ex. Diderichsen 1957, Thorell 1977). Det kan vara intressant att se hur man introducerar sådana scheman i SAG:

Ordföljden i de olika satserna kan beskrivas med hjälp av positionsscheman. I schemats positioner står *flyttbara* eller isolerbara led, dvs. led som i sin helhet kan få en annan position i förhållande till satsens övriga led eller som blir kvar när andra led placeras på andra ställen i satsen. Sådana led är t.ex. subjekt, objekt, adverbial, finit verb. (SAG 4:7, min kursivering)

I tidigare grammatiker har man vanligen antagit två olika scheman som benämnts huvudsatsschema respektive bisatsschema. I SAG utgår man från den relativa ordningen mellan satsadverbial och det finita verbet och de två ordföljdstyperna kallas följaktligen **af-sats** (adverbialet före

det finita verbet) och **fa-sats** (det finita verbet före adverbialen). Här följer två exempel på positionsscheman för af-sats och fa-sats.¹

SCHEMA 1. *Positionsschema för af-sats*

Initialfält	Mittfält			Slutfält		
Inledare	Subj	Advl	Fin.verb	Verb	Obj	Öadvl
(a) eftersom	Per	inte	vill	träffa	någon	nu
(b) vem	Per	inte	vill	träffa	[-]	nu

SCHEMA 2. *Positionsschema för fa-sats*

Initialfält	Mittfält			Slutfält		
Inledare	Fin. verb	Subj	Advl	Verb	Obj	Öadvl
(c) Nu	vill	Per	inte	träffa	någon	[-]
(d) Per	vill	[-]	inte	träffa	någon	nu
(e) Vem	vill	Per	inte	träffa	[-]	nu

Positionerna i mittfälten och slutfälten anger satsledens funktion. En nominalfras i mittfältet har den grammatiska funktionen subjekt medan en nominalfras i slutfältet fungerar som någon sorts objekt. I initialfältet hittar vi olika sorters inledare. En af-sats kan inledas med en subjunktion, som i exempel (a) i Schema 1. Både af-satser och fa-satser kan inledas med en fras som har satsledsfunktion i satsen, exempel (b)–(e). En sådan inledare kallas i SAG *satsbas*. För att avgöra vilken satsledsfunktion satsbasen har i en given sats måste man identifiera den ordinarie platsen för satsbasen. Denna markeras i SAG med [-].

Ordinarie platser

I beskrivningen av svensk ordföljd i SAG antar man alltså att det finns kanoniska positioner för de olika satsleden. Det är också möjligt att flytta led från de ordinarie platserna t.ex. till inledarpositionen. Det är värt att notera att man explicit talar om flyttbara led och att man antar att satsbasen har en ordinarie plats, någonstans i mittfältet eller slutfältet. Detta tankesätt påminner mycket om analyser i generativ grammatik som innebär att vissa satser är härledda genom en flyttningstransforma-

¹ I SAG ges både översiktliga scheman för hela satsen samt mer detaljerade scheman för de olika fälten. Jag anger här de primära satsledens positioner i ett schema.

tion som flyttar ett led från en position i djupstrukturen till en annan position i ytstrukturen. Som argument för en sådan analys brukar man visa att en sats med en inledande fras, en satsbas, är ogrammatisk om det inte finns någon tom position inuti satsen. Jämför de grammatiska satserna (d) och (e) ovan med följande ogrammatiska versioner.

Inledare	Fin. verb	Subj	Advl	Verb	Obj	Öadvl
(d') *Per	vill	Lisa	inte	träffa	någon	nu
(e') *Vem	vill	Per	inte	träffa	Lisa	nu

Ett ytterligare skäl till att markera den ordinarie platsen för satsbasen är att det kan förklara varför vissa satser är tvetydiga. Följande exempel kan tolkas på två sätt, vilket anges av parafraserna.

- (1) a Vem träffade Lisa igår?
 b Vem var det som träffade Lisa igår?
 c Vem var det Lisa träffade igår?

Om vi analyserar satsen med hjälp av satsschemat ser vi att satsbasen *vem* kan ha sin ordinarie plats antingen på subjeksplatsen eller på objektsplatsen.

Inledare	Fin. verb	Subj	Advl	Verb	Obj	Öadvl
(1a) Vem	träffade	[-]			Lisa	igår
(1b) Vem	träffade	Lisa			[-]	igår

Jag nämnde i föregående avsnitt att SAG strävar efter att ge ytnära beskrivningar av hur svenska meningar faktiskt låter eller ser ut. När författarna då inkluderar [-] som en markering för satsbasens ordinarie plats gör man följaktligen ett visst avsteg från principen om ytnärhet. I talad och skriven svenska markeras ju inte tomma positioner på något märkbart sätt. Här har SAG snarast valt en kompromiss mellan strävan efter ytnärhet och behovet att redovisa information som är väsentlig för att avgöra hur satsen kan tolkas.

Två scheman eller ett?

Om vi jämför af-schemat och fa-schemat närmare ser vi att de endast skiljer sig beträffande ordningen av led i mittfältet. I af-satser kommer det finita verbet sist i mittfältet, och i fa-satser kommer det finita verbet först. Ordningen mellan subjekt och adverbial är densamma i båda schemana.¹ Platzack (1986, 1987, 1998) har föreslagit att man i språkbeskrivningen bör ta fasta på att det som skiljer de två schemana åt är just det att det finita verbet står på olika plats. I stället för att anta två olika scheman för fa-satser (huvudsatser) och af-satser (bisatser) kan vi anta att den grundläggande satsgrammatiska ordföljden i svenskan kan beskrivas med ett gemensamt schema där positionen efter inledaren kan härbärgera antingen det finita verbet eller en subjunktion. Platzack kallar denna position *typplats* eftersom ledet där bestämmer satsens typ. Om där står ett finit verb får vi en huvudsats (fa-sats) och om där står en subjunktion får vi en bisats (af-sats). Vi illustrerar hur det kombinerade schemat fungerar för några av de satser vi redan sett på.

SCHEMA 3. *Kombinerat schema för af- och fa-satser*

Inledare	Typplats	Subj	Advl	Fin.verb	Verb	Obj	Öadvl
(a'')	eftersom	Per	inte	vill	träffa	någon	nu
(d'') Per	vill	[-]	inte	[-]	träffa	någon	nu
(e'') Vem	vill	Per	inte	[-]	träffa	[-]	nu
(f'') vem	som	[-]	inte	vill	träffa	någon	nu

Precis som i Schema 1 och 2 har jag markerat den ordinarie platsen för satsbasen. Dessutom har jag markerat det finita verbets ordinarie plats i

¹ Ordningen mellan subjekt och adverbial är i verkligheten inte alls så fast som man leds att tro av de positionsscheman som återfinns i Kapitel 28 Satsens struktur. I själva verket är det mycket vanligt att satsadverbial kommer före subjektet, både i fa-satser och i af-satser.

- (i) Nästa dag gick inte min kusin till sitt arbete.
- (ii) eftersom inte min kusin gick till sitt arbete

Denna ordföljd omnämns i SAG, men inte i direkt anslutning till satsschemana i §3-5 utan först i §8. *Norsk referansegrammatikk* följer Diderichsen närmare och antar att det finns två platser för satsadverbial, en före och en efter subjektet (Faarlund et al. 1997:859ff). En läsare som jämför satsschemana i de norska och svenska referensgrammatikerna får följaktligen intrycket att skillnaderna i ordföljd mellan norska och svenska är större än de kanske är i verkligheten.

de fall det står på typplatsen (d'',e'') Det sista exemplet (f'') visar att det finns skäl att anta både en inledarplats och en typplats även i bisatser, speciellt i interrogativa bisatser vars subjekt utgör satsbas.

Retorik eller teoretiskt val?

I Kapitel 28 Satsens struktur omnämns möjligheten att ha ett gemensamt schema helt kort i en anmärkning (4:8): "I vissa nyare grammatiska teorier beskrivs skillnaden mellan af-sats och fa-sats som en skillnad i det finita verbets placering, och man skulle då kunna nöja sig med ett ordföljdsschema". Ett exempel på ett sådant schema visas även. Man motiverar inte där varför man inte valt denna beskrivningsform. Det gör man däremot i Inledningen i del 1. Citatet ovan från SAG 1:37 fortsätter:

Ibland innebär ytnärheten mest ett val av en viss terminologi och retorik. Ibland innebär valet av beskrivning ett verkligt teoretiskt val. Föreliggande framställning utgår t.ex. från två scheman för satsers ordföljd, det som normalt följs i huvudsatser och det som normalt karakteriserar bisatser. Med en mera abstraherande beskrivningsapparat skulle båda satsernas ordföljder ha kunnat beskrivas inom ramen för ett enda schema. De olika satsstrukturerna hade då uppfattats som resultatet av olika delvis obligatoriska flyttningar (med *spår* kvarlämnade på de *övergivna* platserna i en underliggande struktur). [...] Att motivera de regler som ger en sådan – i och för sig intressant – lösning kräver att en rad teoretiska bakgrundsantaganden presenteras och accepteras. Denna grammatiks mera ytnära beskrivning ger mera direkta men mindre generella regler för hur leden i svenska satser är ordnade. Vilken beskrivning som är den psykologiskt mest realistiska är ännu svårt att bedöma. (SAG 1:37f., min kursivering)

Här ger författarna sina skäl till att de inte valt att beskriva svensk ordföljd med ett gemensamt schema. De anger tre skäl: man behöver då använda en "mer abstraherande beskrivningsapparat", satsstrukturerna skulle då vara resultatet av "delvis obligatoriska flyttningar" och dessa flyttningar måste lämna spår på "de övergivna platserna i en underliggande struktur". Men hur förhåller sig författarnas egen beskrivning till dessa egenskaper? Vi börjar med de obligatoriska flyttningarna. Vi erinrar oss att författarna faktiskt talar om 'flyttbara' led i olika positioner när de introducerar af-schemat och fa-schemat. Exempelen på olika ordföljder illustrerar vidare att satsbasen, dvs. satsledet i inledarposition, förutsätter någon sorts flyttningsbegrepp. Givet att alla satser med sats-

bas involverar en relation mellan satsbasen och dess ordinarie plats framkommer att även SAG laborerar med ett abstrakt antagande om flyttning av led. Vi går vidare till de övergivna spåren. Vi såg ovan i SAGs ordföljdsscheman att den ordinarie platsen för satsbasen markerades på ett särskilt sätt som gjorde det möjligt att rekonstruera vilken satsledsfunktion satsbasen har. Jag kan inte se att det är annat än en retorisk skillnad mellan SAGs ordinarie platser och den abstraherande beskrivningsapparats övergivna spår. I båda beskrivningarna redovisar man i en struktur (den ytnära strukturen) positionen för en kanonisk placering av ett eller flera led. Därigenom berikar man den ytnära strukturen med ytterligare information, av mer abstrakt natur. Båda beskrivningsmodellerna verkar anse att den ytterligare informationen om ordinarie plats är nödvändig för att förklara skillnaden i grammatikalitet mellan t.ex. (d) och (d') ovan eller tvetydigheten hos (1).

Det verkar alltså som två av de karakteristiska dragen för den abstraherande beskrivningen även gäller för författarnas egen beskrivning. Nu återstår frågan huruvida de som förespråkar ett gemensamt schema använder en *mer* abstraherande beskrivningsapparat än SAGs författare. Båda beskrivningsmodellerna markerar alltså tomma positioner. Om vi jämför Schema 1–2 och Schema 3 noga ser vi en möjlig skillnad. I Schema 1–2 anges högst en tom ordinarie plats i varje mening, dvs. satsbasens ordinarie plats. I Schema 3 ser vi två tomma positioner i vissa satser, nämligen i fa-satser med satsbas. Där anges den ordinarie platsen både för satsbasen och det finita verbet. Är det detta författarna syftar på när de talar om 'mer abstraherande'?

I Kapitel 35 Satsbaser, när författarna behandlar Satsbas med satsledsfunktion i underordnad sats (satsfläta) §10–16 ges exempel där mer än en tom position är markerad (SAG 4:425).

- (2) a *Mamma*_a vet jag inte *vad*_b jag gav [-]_b till [-]_a.
 b *Boken*_a vet jag inte *vem*_b jag gav [-]_a till [-]_b.

I dessa exempel har satsbasen sin ordinarie plats i en interrogativ bisats, som också inleds med en satsbas och som följaktligen har två tomma ordinarie platser. I sådana exempel spelar ordningen mellan de tomma ordinarie platserna en viss roll, vilket SAG förklarar på följande sätt.¹

¹ I litteraturen beskrivs ofta detta som att man undviker korsande dependenser, jfr Fodor (1978). Detta verkar vara tydligare i svenska än i norska (Christensen 1982, Engdahl 1982).

Om bisatsen har en egen satsbas är det ofta naturligast om den överordnade satsens satsbas korresponderar med en tom plats som står senare i satsen än den tomma plats som korresponderar med bisatsens egen satsbas. Många språkbrukare finner därför [2a] naturligare än [2b]. (SAG 4:425)

För att tydliggöra korrespondensen mellan satsbaserna och de tomma platserna använder SAG här en sorts samindicerings. Detta förfarande påminner starkt om bruket inom generativ grammatik att visa beroendeförhållanden mellan t.ex. spetsställda led och deras ordinarie platser genom samindicerings av led och spår.¹

Dessa exempel visar att det inte kan vara antalet tomma ordinarie platser som avgör graden av abstrakthet. Skillnaden måste ligga i att antagandet om tomma platser spelar en annan roll i den mer abstraherande teorin.

Vilken roll spelar teorin?

Vi har sett att författarna till SAG för fram valet mellan ett gemensamt ordföljdsschema för alla satstyper eller två skilda ordföljdsscheman för huvudsats och bisats som ett exempel på ett verkligt teoretiskt val. Men när vi tittade närmare på de teoretiska antaganden som SAGs satsscheman vilar på fann vi att det inte var någon större skillnad beträffande vilken sorts information man presenterar i satsschemana. Det förefaller alltså som att valet mellan ett eller två scheman snarare är ett retoriskt val. SAG undviker konsekvent att använda termer som introducerats inom transformationsgrammatiken. Ibland ersätter man dem med egna nya termer, t.ex. satsbas, annex. Ofta använder man ett beskrivande uttryck som "ordinarie plats" som inte uppfattas som en teknisk term trots att det betecknar samma företeelse som den teoretiskt mer belastade termen "spår". Innehållsligt ansluter sig alltså SAG närmare till beskrivningstraditionen inom generativ grammatik än man ger sken av.

¹ I översikten till avsnitten om Satsfläta står: "I de följande paragraferna anges i redaktionella exempel den ordinarie platsen för satsbasens satsledsfunktion i den underordnade satsen med [-], dvs. med tecknet för underförstått led" (SAG 4:419). Däremot markerar man inte den ordinarie platsen i autentiska exempel. Man kan fråga sig varför de gör denna skillnad, särskilt som många av de redaktionella exemplen bygger på autentiska exempel. Ibland markeras ordinarie platser även i autentiska exempel:

Det vet jag många som har sagt [-]. (T) (SAG 4:423)

Trots detta vore det fel att sluta sig till att SAG inte gjort några verkliga teoretiska val. Det viktigaste teoretiska valet ligger kanske i att man har haft som mål att skriva en deskriptiv grammatik för svenskan som bygger på traditionell grammatik. Den uttalade ambitionen har varit att beskriva hur svenska satser låter och ser ut. Andra, mer teoretiskt orienterade forskare, har som mål att försöka förklara den variation som finns t.ex. i svensk ordföljd. SAG uppnår sitt deskriptiva syfte genom att presentera två sinsemellan orelaterade satsscheman. I princip kunde ett av schemana lika gärna haft en helt annan ordning mellan satsleden. T.ex. kunde man haft ett fa-schema där subjektet måste stå på andra position, som i följande hypotetiska schema.

SCHEMA 4. *Hypotetiskt positionsschema för fa-sats*

Initialfält	Mittfält			Slutfält		
Inledare	Subj	Fin.verb	Advl	Verb	Obj	Öadvl
(c'') Nu	Per	vill	inte	träffa	någon	[-]
(e'') Vem	Per	vill	inte	träffa	[-]	nu

Detta är förstås inte en möjlig ordföljd för svenska språket såsom det talas nu. Men varför inte? Teoretiskt orienterade grammatiker som Platzack försöker förklara både detta faktum och den faktiska variation som förekommer genom att utgå från att ordföljden i svenska huvudsatser och bisatser är relaterad på ett systematiskt sätt. Genom att ha ett gemensamt schema med en typplats blir det tydligt att det finita verbet står i komplementär distribution med subjunktioner i svenska. Detta är nu inte något utmärkande för svenska utan verkar vara karakteristiskt för många av de germanska språken (den Besten 1983, Platzack 1985). Det är tråkigt att detta samband bara omnämns i en anmärkning i SAG.¹

Låt mig avslutningsvis ta upp författarnas påstående att det skulle krävas att en rad teoretiska antaganden presenteras och accepteras för att motivera det alternativa gemensamma schemat. Jag hoppas ha visat i denna uppsats att dessa teoretiska antaganden görs även av författarna

¹ Den läsare som till äventyrs blir nyfiken på vilka nyare grammatiska teorier som åsyftas i SAG 4:8, Anmärkning 2, får gå till Svensk grammatisk bibliografi i band 1 där samtliga referenser samlats kapitelvis. För kapitel 28 Satsens struktur finns drygt 70 referenser. Om man inte redan är insatt i de senaste 30 årens forskning kring satsstruktur och redan från början vet vilka författare man ska leta hos har man ett ganska digert arbete framför sig. I *Norsk referansegrammatikk* har man löst problemet med att ange relevanta referenser på ett sätt som gör det lättare för framtida språkforskare. Där grupperas referenserna tematiskt efter varje kapitel.

till SAG. Detta gäller både antagandet att led kan flytta och behovet att markera ordinarie plats. Dessa antaganden finns implicita i den grammatiska beskrivningstradition som SAG ansluter sig till. Det är förvånande att SAGs skarpsinniga och belästa författare inte gör detta samband mellan traditionell och generativ grammatik tydligare utan i stället talar om verkliga teoretiska val när dessa vid närmare påseende visar sig vara terminologiska val.¹

Litteraturförteckning

- den Besten, Hans 1983. On the interaction of root transformations and lexical deletive rules. I: Abraham, Werner (ed.), *On the Formal Syntax of Westgermania*. Amsterdam: John Benjamins. S. 47–131.
- Christensen, Kirsti K. 1982. On multiple filler-gap constructions in Norwegian. I: Engdahl & Ejerhed (eds.). S. 77–98.
- Diderichsen, Paul 1957 (1946). *Elementær Dansk Grammatik* (2. udgave). København: Gyldendal.
- Engdahl, Elisabet 1982. Restrictions on unbounded dependencies in Swedish. I: Engdahl & Ejerhed (eds.). S. 151–174.
- Engdahl, Elisabet & Ejerhed, Eva 1982. *Readings on Unbounded Dependencies in Scandinavian Languages*. (Acta Universitatis Umensis: Umeå Studies in the Humanities 43.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Platzack, Christer 1986. Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik. *Nydanske studier & Allmen kommunikationsteori* 16/17. *Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter*. S. 161–170.
- Platzack, Christer 1987. Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I: Teleman, Ulf (red.), *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Platzack, Christer 1998. *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet*. Lund: Studentlitteratur.

¹ Detta kan inte bero på bristande kännedom. Teleman (1972) tar just upp likheter mellan Diderichsen och transformationsgrammatik t.ex. vad gäller antagandet om fundamentet som en plats dit andra satsled kan flytta. I denna artikel kritiserar Teleman Diderichsen för att denne ger en ”dubbel beskrivning” av satsen. ”Trots att huvudsats och bisats är så lika redovisas de var för sig”. Teleman 1972:50. Tack till Sven-Göran Malmgren som påminde mig om denna artikel.

- Teleman, Ulf 1972. Om Paul Diderichsens syntaktiska modell. I: Teleman, Ulf, *Tre uppsatser om grammatik*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C5. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok (i distribution).
- Thorell, Olof. 1977 (1973). *Svensk grammatik* (2 uppl.). Stockholm: Esselte.